

Petr Pavlas

Příroda se nerada svléká

HADOT, Pierre: Závoj Isidin. Esej o dějinách ideje přírody, Praha 2010.

Ze současných humanitních vědců (včetně postanalytických filozofů) si pravděpodobně jen málokdo dovolí popřít, že kořeny moderního evropského myšlení leží ve starověkém Řecku. O významu „ne-svaté trojice“ Sokratés - Platón - Aristoteles nepochybují ani ti nejzarytější scientisté. Pro svou materialistickou či pseudo-materialistickou orientaci jsou oceňováni také hylozoisté a atomisté; u pythagorejců a eleatů jsou zase zdůrazňovány jejich nesporné matematické zásluhy. Avšak skutečnost, že k našemu stále živému anticému dědictví patří také pohanská mytologie (ať už egyptská, řecká či římská), si plně uvědomuje jen část humanitních vědců. Mezi ně patří také někteří osvícenější teologové.

Francouzský filozof Pierre Hadot (1922-2010) patří svým původním vzděláním k posledně jmenovaným. Namísto kněžské kariéry se však – můžeme si snad nyní již dovolit říci, že bohudíky - rozhodl zasvětit svůj život badatelské činnosti v oblasti dějin filozofie a vědy. Před dvěma lety tak mohl světlo světa spatřit český překlad jeho díla *Le voile d'Isis. Essai sur l'histoire de l'idée de nature (Závoj Isidin. Esej o dějinách ideje přírody)*, který vyšel v nakladatelství Vyšehrad v rámci edice Dějiny idejí. Hadot, který si v této knize zvolil tzv. metaforologický přístup, se díky tomu zařadil po bok takových historiků idejí, jako jsou Frances Yatesová, Alexandre Koyré, Paul Oskar Kristeller nebo Ondřej Slačálek (*sic*).

Leitmotivem celého Hadotova díla jsou metafory „tajemství přírody“ a „snímání závoje přírody“ (s. 14), přičemž na počátku dějin těchto podobenství je jistý omyl, mohu-li užít termínu cimrmanovské epistemologie. Tímto omylem je dezinterpretace

Herakleitova aforismu *fysis kryptesthai filei*, který vešel do dějin myšlení ve smyslu „příroda se ráda skrývá“, přestože původní význam zamýšlený samotným „temným“ efeským filozofem byl nejspíše, jak Hadot dovozuje, „co se rodí, tíhne k zániku“. Hadot působivě líčí, jak se utvářela idea přírody (*fysis*) a jak došlo k její personifikaci, maternizaci a zbožštění u Plinia, Mesoméda, Marka Aurelia či v orfismu (s. 38-40). Po této transformaci začíná Matka Příroda konkurovat jiné metafoře, totiž Bohu Otcí. U Cicerona, Filóna, Seneky (s. 58-59) a v moderní době u Nietzscheho (s. 264-267) se stává příroda dokonce synonymem pro pravdu.

Hadot pokračuje erudovaným přiblížením recepce metafory „tajemství přírody“ ve středověku. Všimá si osudu pohanských mýtů v křesťanském světě a připomíná, že například platónská škola v Chartres (12. století) zásadně hájila při řeči o přírodě mytický jazyk, rozumějme jazyk pohanských mýtů. „Tyto mýty často nazývali *integumenta* (oděvy) či *involucra* (pláště, závoje),“ všimá si Hadot (s. 85). Kniha přírody je v křesťanském středověku vykládána alegoricky a jazyk, kterým je psána, je mytický. Avšak je to právě křesťanství, jemuž Schiller spolu s dalšími romantiky klade za vinu, že „připustilo rozvoj moderní vědy“ (s. 91). Byla to metafora světa jako „hodinového stroje“, jež se poprvé objevila ve 14. století u Mikuláše Oresme, která způsobila mechanizaci a desakralizaci světa. Tak převládl přístup k přírodě, který Hadot označuje jako „prométheovský“, tj. ovládací, manipulativní, panský. Druhý z přístupů – „orfický“, estetický, rozjímavý - sice nezanikl, ale na nějakou dobu ustoupil do pozadí.

Prométheovský přístup byl, ať už právem či neprávem, ospravedlněn známým biblickým veršem Gn 1, 28: „Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a pahnute nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živím, co se na zemi hýbe.“ Mnozí tuto výzvu pochopili gnoseologicky a až příliš radikálně. Vymámit z přírody její tajemství na mučidlech však nechtěl pouze Francis Bacon - Hadot tuto myšlenku, která se při představě přírody jako něžné, cudně zahalené ženy jeví až perverzně sadistická, nalézá již v hippokratovském korpusu. Nenechme se však mýlit: Hadot nikde netvrdí, že by prométheovský přístup byl nějak odsouzeníhodný či méně etický než přístup orfický. Oba přístupy jsou rubem a lícem téže mince. Hadot rozhodně nepatří k postmoderním kritikům západní vědecko-technické civilizace. Naopak ukazuje, že onu tolikrát „omílanou“ mechanizaci přírody, jež má být zvláštností novověku, lze najít již ve starověké řecké filozofii a vědě (Thalés, Eudoxos, Archimédés, atomisté). Hadot však opravuje i další hluboce zakořeněný omyl a dokazuje, že novověk a osvícenství nečinili přítrž jinému prométheovskému prostředku, totiž magii. Připomíná čtenáři dílo *Magia naturalis* z roku 1765, ve kterém Prokop Diviš – tedy přírodovědec a vynálezce par excellence – spolu s dalšími vědci vykládá jevy jako elektřina či magnetismus z pohledu přirozené magie (s. 118).

Poté, kdy Hadot vyloží dějiny prométheovského i orfického přístupu k přírodě, vrcholí jeho pojednání kapitolou *Isidin závoj* (s. 221-229), kde je konečně vyjeven v úvodu zmiňovaný mytologický základ metafor „tajemství přírody“ a „snímání závoje

přírody". Příroda byla totiž v antice a poté znovu od renesance zosobňována egyptskou bohyní Isis, ta byla zase ztotožněna s řeckou Artemis a římskou Dianou Efeskou. Hadot tak vytváří jednoduchou identitu Isis = Artemis = Diana = Příroda, již se snaží historicky doložit. Pro Hadota je při jeho srovnávání základním atributem bohyně závoj, který ji halí. Z jeho zkoumání vyplývá, že zastánci orfického přístupu v dějinách tohoto symbolu (Goethe, Segner, Schiller) respektují zapovězenost snahy pohlédnout pod tento závoj a pouze při myšlence na odhalení bohyně pocítují *mysterium tremendum* čili posvátnou bázeň. Naproti tomu muži vědy (van Leeuwenhoek, Blasius, Peyrard, La Grange, Erasmus Darwin), kteří jsou přirozeně prométheovského ražení, používají na frontispisech svých děl obrazy Isidy, které obvykle snímá závoj alegorická postava Filosofie či Vědy. Osvícenští vědci v Hadotově líčení nezamýšleně vystupují jako necitliví voyeuři, kteří si libují v Isidiny mnohdy až násilnickém obnažování.

Závěr celé knihy patří přiblížení recepce ideje „tajemství přírody“ v moderní filosofii, to jest od Schellinga přes Schopenhauera a Nietzscheho až k Heideggerovi a Wittgensteinovi. Následuje velmi povedená obrazová příloha, která vhodně doplňuje textovou část, a také účtyhodný poznámkový aparát. Celkové hodnocení Hadotova díla nemůže nevyznít pozitivně: jde o impozantní a metodologicky průzračný reálný historický příběh, který podává obraz dějin vědy, filozofie, náboženství a umění od antiky po současnost prizmatem jediné nosné metafory.

Přesto některým Hadotovým myšlenkám není úplně snadné porozumět. Například na s. 107 Hadot píše: „Už v samotném slově „mechanika“ zaznívá představa jakéhosi násilí, řecký výraz *méchané* totiž znamená „lest“.“ Žil jsem dosud v domnění, že lest je nenásilný způsob, jak se násilí vyhnout. Hadotovo chápání lsti je zřejmě odlišné. Magii podle Hadota zase charakterizuje „víra, že přírodní jevy vyvolávají neviditelné síly, bohové či démoni“ (s. 112). Jsem přesvědčen, že tato definice je chybná, neboť zahrnuje i fyzikální veličiny jako například gravitační sílu, která jistě je takovou „neviditelnou silou“. Jinde Hadot uvádí, že „da Vinci byl ve svém životě spíše inženýrem než umělcem“, což dokazuje tím, že tento muž „sestrojil několik automatů, například mechanického lva, který byl vícekrát předváděn na dobových dvorských slavnostech“ (s. 120). Dle mého názoru takový lev, jehož *raison d'être* je exhibice, plní funkci spíše uměleckou a estetickou než účelně praktickou, technickou. Jakkoli nepopírám, že může zároveň ilustrovat možnosti techniky, jako ukázka toho, že da Vinci byl „spíše inženýrem než umělcem“, se příliš nehodí. Tato drobná nedorozumění mezi Hadotem a jeho čtenářem jsou však spíše slovíčkařením a rozhodně jimi nesmí být zastřena skutečnost, že Hadot vládne jazykem skutečně mistrně.

Když Hadot dokládá mechanistickou revoluci, správně odkazuje ke Galileimu, který ve svém díle *Prubíř* „přirovnává svět ke knize sepsané v jazyce, jemuž neporozumíme, pokud neumíme číst jeho písmo – a tím písmem není nic jiného než matematické vzorečky“ (s. 130). Hadot však zapomíná, že Galileo Galilei mluví o jazyku geometrie, nikoli aritmetiky (*Ill Saggiatore*, kap. VI). Hadotovi lze také vytknout, že se

mnohdy uchyluje k až příliš odvážným hypotézám a tvrzením. Mechanistická věda se prý v 18.-19. století obešla bez zkoumání příčin (s. 137). Pascal byl „bezpochyby“ inspirován Senekou (s. 175). Když Ravaisson píše, že se snaží rozkrýt „metodu a zákon přírody“, pro Hadota to automaticky a bez dalšího vysvětlení znamená, že se snaží rozkrýt „tajemství přírody“ (s. 213). Konečně i výše zmíněná identifikace pohanských bohů s Přírodou je mnohdy Hadotem hledána až příliš křečovitě a dokazována nepřilíh přesevdčivě.

Přes některé drobnosti je z celkového pohledu Hadotovo líčení strhující a jeho výkon o to záslužnější, že podobných syntetických děl, které by mapovaly celou historii evropského myšlení (byť pro své metodologické omezení na jedinou metaforu nikoli vyčerpávajícím způsobem), je zoufale málo. Protože v českých vydáních chybí zcela (stále čekáme například na překlady Hanse Blumenberga), zaslouží si za svůj vynikající překlad ocenění také Magdalena Křížová, která vytvořila opravdu srozumitelný a čtivý text, jenž přitom neztrácí nic na své odbornosti. Pokud bych chtěl i zde najít nějaký nedostatek, vytkl bych snad až příliš doslovný překlad podtitulu, kde bych osobně z toho důvodu, že „esejí“ se v české kotlině rozumí literární odborně publicistický žánr středního či kratšího rozsahu, volil raději výraz „pojednání“ či „náčrt“.

Pierre Hadot se českému čtenáři v díle *Závoj Isidin* neukazuje jako pozitivistický historik shromažďující a srovnávající historické texty a jiná fakta, nýbrž jako filozof, který z dějin idejí čerpá inspiraci a materiál pro vlastní myšlenky. I čtenář si po projití celým příběhem uvědomí, že nejen rozšířil množství svých vědomostí, ale také právě absolvoval duchovní cvičení. Domnívám se, že právě toto byla intence francouzského filozofa. A protože k duchovnímu cvičení neodmyslitelně náleží také učení se toleranci, dovolím si na úplný závěr vypůjčit slova pohanského prefekta Symmachu (384 n. l.), jehož cituje Hadot v podkapitole Duch pohanství (s. 79). Symmachus protestuje proti rozhodnutí císaře odstranit ze sídla Senátu oltář bohyně Vítězství. Dle mého názoru je jeho argument použitelný i v současné Evropě, v jejíž některých extrémně laicizovaných státech podobné obrazoborectví nastává či hrozí:

*„Hledíme na stejné hvězdy, klene se nad námi společné nebe, obklopuje nás tentýž svět.
Co záleží na tom, jakou cestou se každý snaží dobrat pravdy?
K tak velikému tajemství nevede jen jedna cesta.“*

PIERRE HADOT: *Závoj Isidin*. Esej o dějinách ideje přírody.
Praha, Vyšehrad 2010. Přeložila Magdalena Křížová. 376 stran.